

УДК 811.161.2'37

ДО ПИТАННЯ ПРО СЕМАНТИЧНУ КЛАСИФІКАЦІЮ ПРЕДИКАТІВ НАЯВНОСТІ / ВІДСУТНОСТІ

Мелькєсцева Н.В.

*Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський, Україна*

У статті зроблено спробу з'ясувати особливості предикатів наявності / відсутності, визначити семантичні критерії їхньої класифікації. Проаналізовано семантичні типи предикатів наявності / відсутності та засоби їх вираження в сучасній українській мові.

Ключові слова: *буття, предикат наявності / відсутності, буттєве речення, семантика, семантична класифікація.*

У сучасній лінгвістичній науці приділяють значну увагу дослідженню семантичного аспекту речення, організаційним центром якого є предикат. Предикат позначає активну або статальну ознаку, яка проявляється у часі та співвідноситься з предметом (суб'єктний предикат) або ситуацією (безсуб'єктний предикат) [1, с. 24].

До проблеми предикатів, їх семантичної класифікації та реченнєвотвірної функції неодноразово зверталися вітчизняні (Н.М. Арват, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, Т.Є. Масицька, М.В. Мірченко) та зарубіжні мовознавці-синтаксисти (Н.Д. Арутюнова, Б.В. Богданов, О.М. Селіверстова, Ю.С. Степанов та інші). Проте й сьогодні чітко не визначено критерії виокремлення груп предикатів, серед дослідників немає одностайності у визначенні лексико-семантичних та синтаксичних ознак різних типів предикатів, не з'ясовано їхні валентні характеристики.

Одним із принципів класифікації предикатів є їхня співвіднесеність із часовим відображенням подій або явищ у реченні. За цією ознакою виокремлюють два типи предикатів: динамічні та статичні. Статичні, а також пов'язані з ними деякі динамічні предикати, виступають організаційним центром буттєвих речень, які констатують факт існування або відсутності об'єкта в реальному світі чи його певному фрагменті та відображають відносно завершені стани, процеси, дії [2, с. 8].

Дослідження різноманітних синтаксичних одиниць з модельною семантикою екзистенції здійснювали Н.Д. Арутюнова, Є.М. Ширяєв [2], Т.В. Булигіна, О.М. Селіверстова [11], А.В. Величко [4], В.С. Григор'єва [6], Н.В. Кавера [8], О.І. Леута [9], Л.І. Лонська [10] та інші. Проте питання класифікації буттєвих речень залишається до цього часу не розв'язаним як у вітчизняному, так і в зарубіжному мовознавстві.

Необхідність дослідження типології предикатів із семантикою буття, проблемність питання про їхні семантичні класи й зумовлюють *актуальність* обраної теми. Тому на основі огляду наукових розвідок маємо *на меті*

проаналізувати наявні класифікації предикатів та з'ясувати критерії визначення і типологізації предикатів наявності/відсутності.

Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) здійснити аналіз семантичних класифікацій предикатів; 2) з'ясувати критерії виокремлення семантичного класу предикатів наявності / відсутності; 3) схарактеризувати основні типи предикатів наявності / відсутності.

Лінгвістична література, присвячена дослідженню буттєвих предикатів, характеризується кількома основними напрямками.

У російському мовознавстві деякі дослідники (Н.Д. Арутюнова, Є.М. Ширяєв, В.С. Григор'єва) виділили в окремий логіко-граматичний тип речення екзистенції, конструктивним центром яких є предикати буття. Класифікація буттєвих речень здійснена на основі перетину типів «зона буття» та «наявний предмет». Зона буття може варіюватися від світу, всесвіту, який розглядається поза його просторовими та часовими межами, до мікросвіту людини або його частини, що розглядається в певний момент буття [2, с. 233-271].

У монографії «Семантические типы предикатов» О.М. Селіверстова та Т.В. Булигіна пропонують формально-морфологічну класифікацію, за якою виокремлюють: 1) предикати дії; 2) процесу; 3) стану; 4) якості; 5) розташування в просторі; 6) потенційності; 7) класу та «зв'язку»; 8) результату та факту. Автори включають локативні, екзистенційні та посесивно-екзистенційні предикати до класу просторових. Слово «простір» вживається тут у широкому значенні й використовується для позначення конкретного фізичного простору, множини, ситуації, події. Характерною рисою предикатів «розташування в просторі» є те, що їхні денотати не належать до створених або таких, що виникають у часі явищ; вони вказують лише на зв'язок певного об'єкта та простору. Просторові предикати можуть розглядатися як такі, що безперервно тривають у часі, або як абстраговані від безпосереднього протікання в часі [11, с. 146-151].

В українському мовознавстві найчастіше послуговуються семантичною класифікацією І.Р. Вихованця, який спочатку поділив предикати на два узагальнені класи: предикати дії (*будувати, пекти, споруджувати, творити; бити, валити, колоти, руйнувати; везти, котити, нести, сунути; іти, їхати, бігти, мчати тощо*) та стану (*боляче, важко, радісно, соромно, легко, спекотно*), які згодом доповнив предикатами процесу (*рости, в'янути, квітнути, осипатися; твердіти, м'якшати, замерзати, горіти*), якості (*зелений, червоний; гнідий, вороний; голосний, дзвінкий; солодкий, гіркий; запашилий; гострий, колючий; важкий, легкий; гарячий, холодний; великий*), кількості (*один, мало, багато, кілька, декілька, чимало*) та локативними (*бути, перебувати, сидіти, лежати, стояти, висіти; падати, хилитися, текти, завалюватися*) предикатами. Він зараховує предикати наявності/відсутності (*бути, існувати, жити; лютувати, панувати тощо*) до предикатів стану, просторова наявність конкретизується класом локативних предикатів [5, с. 93-111]. Такого погляду дотримуються й інші лінгвісти, зокрема Н.В. Кавера, О.І. Леута, Л.І. Лонська.

У загальній системі предикатів Н.М. Арват та А.П. Загнітко вичленовують предикати наявності/відсутності (існування) (*бути, існувати, матися, жити тощо*), а також їхні різновиди – предикати володіння, приналежності (*мати, володіти, належати тощо*) та предикати місцезнаходження або статальної локалізації (*бути* (локалізація), *розташуватися, розкинутися, лежати, висіти та інші*) в окремі підкласи [1, с. 24-25; 7, с. 287-288].

Синтаксична модель наявності/відсутності є найтипівішим вузьким виявом буттєвих речень, до яких традиційно відносять лише номінативні речення. Основною функцією буттєвих номінативних речень є вираження стану навколишнього середовища. Предикатним компонентом у них часто виступає іменник у формі називного відмінка: *І тільки гриви... курява... і свист... Лунких копит оддаленілий цокіт... І ми...і степ...і жовтий падолист... І цих дворів передвечірній клопіт...* (Л. Костенко). Однак суттєву роль у формуванні речень із семантикою буття відіграють дієслова зі значенням екзистенційності, які виступають спеціалізованим засобом вираження предикатів наявності / відсутності.

У сучасному мовознавстві представлено кілька підходів до класифікації дієслівних буттєвих речень. Усі дослідники (Т.В. Булигіна, Н.В. Кавера, Л.І. Лонська, О.І. Леута, О.М. Селіверстова) виокремлюють власне екзистенційний варіант існування, у яких буттєва семантика нічим не ускладнена. Предикати власне буттєвих речень найчастіше виражені дієсловами з семою існування без будь-яких додаткових характеристик і функціонують у значенні «бути в наявності, мати місце в дійсності»: (*бути – є; буде, буду, будеш, був, була, було; матися, існувати, траплятися, статися, відбуватися, діятися, здійснюватися тощо*): *Є для серця така покута – забувати скоріше зло...* (Л. Костенко). *Був вечір, свіжий, запашиний, після довгої задушливої спеки* (З. Тулуб). *Такий звичай існує, але він суперечить правилам* (П. Загребельний).

Різновидами цього типу є речення, що описують етапи (поява, протікання, припинення) та способи існування (позначення кольорової кваліфікації, звучання, запаху, свічення, горіння, оптичних явищ), інтенсивність вияву буття певних явищ: *На лузі з'явилося безліч семінаристів* (У. Самчук). *Знову в родині запанувала незгода, Андрій навіть побив у розпуці Маланку* (М. Коцюбинський). *В гарячий ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє* (І. Нечуй-Левицький) [9, с. 153-154].

Предикати відсутності заперечують існування предметів, явищ, подій у дійсності. Вони виражаються заперечною формою предикатів наявності з часткою *не* (функціональним заміником синтаксеми *є* виступає екзистенційний предикат *нема*), дієсловами із семантикою відсутності, заперечення або припинення існування (*зникнути, перестати, припинитися, зменшитися, випаруватися, закінчитися*): *Все не те, коли нема любові* (Д. Павличко). *З того часу у них із Семеном ні спірки, ні лайки не було* (Б. Грінченко). *Минають дні, минають ночі, Минає літо, шелестить Пожовкле листя, гаснуть очі, Заснули думи, серце спить...* (Т. Шевченко).

У буттєвих реченнях другого типу буттєва семантика ускладнена додатковим значенням володіння (О.М. Селіверстова, Л.І. Лонська, О.І. Леута). Посесивна наявність/відсутність вказує на приналежність предмета певному суб'єкту, володіння чимось і виражається дієслівними предикатами із посесивним значенням (*мати, бути володіти, належати, знаходитися, водитися, з'являтися, тримати*): *Я не одна, єсть у мене і батько, і мати... Єсть у мене... туманочку, Туманочку, брате!* (Т. Шевченко). *Мала в своїй крові батькову несамовитість і материн легкий норів* (П. Загребельний). *А потім побралися, Худоби діждалися, Придбали хутір, став і млин, Садок у гаї розвели і пасіку чималу — Всього надбали* (Т. Шевченко).

До третьої групи належать буттєві речення із семантикою розташування, місцезнаходження у просторі (О.М. Селіверстова, Н.В. Кавера, Л.І. Лонська, О.І. Леута). Предикати локалізованої наявності (місцеперебування) речень екзистенції об'єднує значення «існувати, знаходитися, перебувати в певному місці».

У ролі предикатів локалізованої наявності можуть вживатися : 1) дієслова буття і перебування (*бути, знаходиться, поміщатися, з'являтися*) та їх експресивні синоніми (*вертяться, стирчати, крутяться, топчуться, обтираються*): *Проти церкви через дорогу була оселя вільшаницького священика; за старим домом зеленів старий садок (І. Нечуй-Левицький). Чого являєшся мені У сні? (І. Франко)*; 2) делексикалізовані дієслова із семантикою звучання, кольорової кваліфікації, свічення: *На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади (І. Нечуй-Левицький)*; 3) дієслова місцеперебування із вказівкою на спосіб розміщення – протяжність, розподіл та спосіб розташування у просторі (*розкинутися, розтягнутися, розташовуватися, приткнутися, простиратися, слатися, стелитися, розлитися, влаштуватися тощо*): *Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву (М. Коцюбинський)*.

До визначених трьох груп буттєвих речень О.І. Леута додає ще одну – кількісної наявності. Предикати квантитативної наявності відображають ситуацію, явище, предмет дійсності з огляду на його кількість. Основними складовими конструкцій квантитативної наявності є буттєвий предмет і його кількісний компонент, який може виражатися іменними формами із значенням кількості (числівниками, кількісними іменниками, прислівниками). Якщо квантитативний компонент відсутній, кількісна кваліфікація знаходить своє вираження в генітивних реченнях: *А соняшника, а маку, буряків, лободи, укрупу, моркви! (О. Довженко). А твалту! А крику! (Т. Шевченко). Пішла... Ні відгуку, ні погляду, ні слова (О. Олесь). Ні прикмет, ні відгуку, ні сліду (Л. Костенко)*.

За семантикою дієслівних предикатів виокремлюють такі моделі кількості: 1) з дієсловами буття (*є, бути, бувати, існувати*): *І доріг є багато, А Вітчизна — одна (А. Малишко)*; 2) з дієсловами появи, виявлення (*з'являтися, вийти, створитися, залишатися*): *Бійців залишилося мало (О. Довженко)*; 3) з дієсловами збільшення, накопичення (*збільшуватися, зростати, примножувати, прибавляти, розширяти, накопичувати, набігати*): *Народ росте, і множитья, і діє Без ваших нагаїв і палаша (В. Симоненко)*; 4) з дієсловами зменшення, зникнення (*зменшуватися, скорочуватися, зникати, випаровуватися, танути*): *Тане й тане мій Василько як свічка (М. Вовчок)*; 5) з дієсловами кількості (*рахувати, нараховувати, налічувати*): *Шило поклав на стіл пачку квитанцій і сказав, що за нею рахується кільканадцять недоплат: по м'ясу, по городині, по яйцях (Ю. Мушкетик)*; 6) з дієсловами переміщення, руху (*прибути, приїхати, наїхати, набігти*): *На весілля панів наїхало, що гуло у будинку, як у вулику (М. Вовчок)*; 7) з дієсловами, що входять до складу фразеологізмів із значенням невизначеної кількості (*кіт наплакав, залийся, не полічити*): *А ворожих трупів і не злічити (О. Довженко)* [10, с. 160-164].

Висновки. Отже, категорія наявності / відсутності в лінгвістиці констатує або заперечує факт існування предметів, явищ, подій. Буттєві моделі, що відображають способи існування фрагмента буття, виражаються предикатами наявності/відсутності, посесивної наявності (володіння), локалізованої наявності (місцеперебування) та квантитативної (кількісної) наявності. Семантичні групи предикатів наявності/відсутності потребують подальшого аналізу, конкретизації та встановлення чітких меж між ними.

Список літератури

1. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке / Н.Н. Арват. – К.: Вища школа, 1984. – 159 с.
2. Арутюнова Н.Д. Русское предложение: Бытийный тип / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1977. – 204 с.
4. Величко А.В. Простое предложение: Опыт семантического описания / А.В. Величко, Ю.А. Туманова, О.В. Чашна. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. – 119 с.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
6. Григорьева В.С. Семантические типы бытийных предложений в аспекте их денотативной соотносённости // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единиц. – Калинин: КГУ, 1980. – С. 135-142.
7. Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 663 с.
8. Кавера Н.В. Значеннєве розмежування дієслівних предикатів зовнішнього стану // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. – 2009. – Вип.8. – С. 108-116.
9. Леута О. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові / Олександр Леута. – К.: Такі справи, 2008. – 208 с.
10. Лонська Л.І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.І. Лонська. – Київ, 2001. – 19 с.
11. Семантические типы предикатов / [под ред. О.Н. Селиверстовой]. – М.: Наука, 1982. – 365 с.

Мелекесцева Н.В. К вопросу о семантической классификации предикатов наличия / отсутствия // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т.24 (63). – №2. Часть 2. – С.433-437.

В статье сделана попытка определить особенности предикатов наличия / отсутствия, семантические критерии их классификации. Проведен анализ семантических типов предикатов наличия / отсутствия и средств их выражения в современном украинском языке.

Ключевые слова: бытие, предикат наличия / отсутствия, бытийное предложение, семантика, семантическая классификация.

Melekestseva N. V. Some aspects on the question of the semantic classification of the predicates of presence / absence // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communicatio». – 2011. – V.24 (63). – №2. Part 2. – P.433-437.

It has been made an attempt to find out the peculiarities of the predicates of presence / absence, to define the semantic criterion of their classification. The semantic types of the predicates of presence/absence and the means of their expression in modern Ukrainian language have been analysed.

Key words: existence, predicate of presence / absence, existential sentence, semantics, semantic classification.

Поступила до редакції 22.03.2011 р.